

УДК 347.9

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2024.05.27>

НАЦІОНАЛЬНА ДОКТРИНА ДОБРОСОВІСНОСТІ У ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ: ОГЛЯД ОСНОВНИХ НАУКОВИХ ПРАЦЬ

Красовський О.О.,

аспірант відділу проблем цивільного,

трудового та підприємницького права

Інституту держави і права імені В.М. Корецького

НАН України

ORCID: 0009-0005-4281-4402

e-mail: Legos11111@ukr.net

Красовський О.О. Національна доктрина добросовісності в цивільному судочинстві: огляд основних наукових праць.

У статті розглядаються наукові праці вітчизняних вчених з цивільного процесу і практики правосуддя у цивільних справах для осмислення еволюційного шляху становлення й розвитку національної правової думки та законодавства щодо такого правового явища, як принцип добросовісності. Аналізуються питання добросовісності та неправомірної процесуальної поведінки, зловживання процесуальними правами, цивільної процесуальної відповідальності та процесуального примусу, процесуальних обов'язків як суміжних правових категорій нашого дослідження.

Вказана тема є недостатньо розробленою, оскільки вітчизняні процесуалісти переважно зосереджують свої зусилля на проблемі зловживання процесуальними правами в цивільному судочинстві, фрагментарно зачіпаючи питання процесуальної добросовісності.

Розглянуто основні праці сучасних українських дослідників, які вивчали проблематику принципу добросовісності у різних його проявах, які, на нашу думку, мають концептуально завершений характер і слугують цілям вивчення обраного предмета дослідження.

Узагальнено, що ряд дослідників розглядають добросовісність через взаємодію суду і сторін у цивільному процесі, характеризують її як комплексну, оціночну правову категорію, яка розмежовує правомірну процесуальну поведінку від зловживання процесуальними правами, звертають увагу на необхідність законодавчого визначення дефініції та критеріїв зловживання правом. Досліджуються суміжні правові категорії, які дозволяють виявити можливі форми прояву зловживань процесуальними правами, проводять їх класифікацію та оцінку правових наслідків здійснення. Пропонуються заходи щодо стимулювання учасників судового процесу до

добросовісної процесуальної поведінки під час розгляду та вирішення цивільної справи.

Визначено, що добросовісність у цивільному судочинстві має інтеграційне значення, та може включати схожі правові категорії: заборону зловживання процесуальними правами; вимогу добросовісного виконання процесуальних обов'язків; процесуальний естопель або заборону чинити інші протиправні перешкоди у здійсненні правосуддя.

Ключові слова: принцип добросовісності, цивільне судочинство України, вітчизняна концепція добросовісності, наукові праці, дослідження.

Krasovskyi O. The national doctrine of good faith in civil proceedings: a review of the main scientific works.

The article examines the scientific works of national scholars on civil procedure and the practice of justice in civil cases with a view to understanding the evolutionary path of formation and development of national legal thought and legislation on such a legal phenomenon as the principle of good faith. The author analyzes the issues of good faith and misconduct in procedure, abuse of procedural rights, civil procedural liability and procedural coercion, and procedural duties as related legal categories of our study.

This topic is insufficiently developed, as domestic proceduralists mainly focus their efforts on the problem of abuse of procedural rights in civil proceedings, with fragmentary attention to the issue of procedural good faith.

The article examines the main works of modern Ukrainian researchers who have studied the issues of the principle of good faith in its various manifestations, which, in our opinion, are conceptually complete and serve the purposes of studying the chosen subject matter.

The author summarizes that a number of researchers consider good faith through the

interaction of the court and the parties in civil proceedings, characterize it as a comprehensive, evaluative legal category which distinguishes between lawful procedural behavior and abuse of procedural rights, and draw attention to the need for a legislative definition of the definition and criteria for abuse of law. The author examines related legal categories which allow identifying possible forms of abuse of procedural rights, classifies them and assesses the legal consequences of their exercise. The author proposes measures to encourage participants to the court proceedings to behave in good faith during the consideration and resolution of a civil case.

The author determines that good faith in civil proceedings is of integrative importance and may include similar legal categories: prohibition of abuse of procedural rights; requirement of good faith fulfillment of procedural obligations; procedural estoppel or prohibition of other unlawful obstacles to the administration of justice.

Key words: principle of good faith, civil proceedings of Ukraine, national concept of good faith, scientific works, research.

Постановка проблеми. Обираючи темою дослідження принцип добросовісності в цивільному судочинстві, ми вважаємо закономірним звернення до вітчизняної доктрини і практики правосуддя у цивільних справах і осмислення еволюційного шляху становлення й розвитку національної правової думки та законодавства щодо правового явища, яке аналізується. Критична оцінка наукових праць з цивільного процесу сприяє формуванню необхідного базису, визначенню відправних точок пропонованого дослідження.

Метою дослідження є розгляд та аналіз основних праць сучасних українських дослідників, які вивчали проблематику принципу добросовісності у різних його проявах.

Стан опрацювання проблематики. Питанням добросовісності, а також пов'язаними з нею правовими категоріями, а саме: неправомірною процесуальною поведінкою, зловживанням процесуальними правами, цивільною процесуальною відповідальністю та процесуальним примусом, процесуальними обов'язками займалися такі вітчизняні вчені, як І.С. Андрієнко, Н.І. Атаманчук, Н. Бачинська, С. Бичкова, І.А. Боровська, О.Г. Бортнік, В.В. Буга, Н.Ю. Голубева, Г.А. Капліна, О.В. Козін, О.Д. Король, О.Є. Костюченко, О.О. Кот, О.М. Кузнець, К.В. Куцик, Д.О. Леонова, І.М. Лукіна, Я.Я. Мельник, А.О. Монаєнко, Т. Полянський, О.В. Рожнов, Н.Ю. Сакара, Н. Сампара, А. Смітюх, О.А. Тимошенко, А.О. Ткачук, Ю.Ю. Цал-Цалко, Г. Чурпіта, О. Шутенко.

Виклад основного матеріалу. У статті ми торкнемося лише частини великої наукової спад-

щини цивільної процесуальної науки і зачепимо тільки питання добросовісності та неправомірної процесуальної поведінки, зловживання процесуальними правами, цивільної процесуальної відповідальності та процесуального примусу, процесуальних обов'язків як суміжних правових категорій нашого дослідження. При цьому, рамки авторського пізнання, природним чином, обмежені останніми десятиліттями славної історії української державності. Віддаючи належне всім проведеним за цей період дослідженням і отриманим вагомим науковим результатам, ми, проте, акцентуємо свою увагу лише на окремих теоретичних розробках, які, на нашу думку, мають концептуально завершений характер і слугують цілям вивчення обраного предмета.

І.С. Андрієнко, досліджуючи юридичну природу зловживання процесуальним правом як прояв недобросовісності, окремі новели процесуального законодавства щодо неприпустимості зловживання процесуальними правами та визначаючи шляхи підвищення ефективності цивільного процесу, доходить висновку про необхідність визначення чітких критеріїв, на підставі яких дії учасників судового процесу можуть визначатися як зловживання процесуальними правами [1, с. 96, 99].

Н.І. Атаманчук, А.О. Монаєнко, О.Є. Костюченко інтерпретують зловживання процесуальним правом як діяльність учасників цивільного процесу, що здійснюється всупереч принципам цивільного судочинства, у формі процесуального правопорушення чи шкідливої поведінки, з метою отримання вигоди більшої ніж за умови добросовісного використання процесуальних прав, наслідком якої є заподіяння шкоди публічним або приватним інтересам інших осіб [2, с. 355].

Н.І. Атаманчук, А.О. Монаєнко також аналізують поняття добросовісності учасників цивільного судочинства в Україні. Під добросовісністю у цивільному процесі автори розуміють комплексну правову категорію, що являє собою сукупність норм, що визначає добросовісне користування процесуальними правами та виконання процесуальних обов'язків учасниками судового процесу та їх представниками, визначених законодавством. З огляду на стан законодавства актуальним, на думку цих дослідників, залишається питання законодавчого закріплення дефініції «добросовісність», яке б містило ознаки та критерії розмежування правомірної і недобросовісної поведінки учасників судового процесу [3, с. 161, 63].

Н. Бачинська, Н. Сампара під зловживанням процесуальними правами учасниками цивільного судочинства розуміють певні дії однієї зі сторін спору, що спрямовані на затягування строків розгляду справи, на спричинення до-

даткових необов'язкових, згідно з матеріалам справи, витрат сторони, на вчинення стороною позасудових дій, які фактично свідчать про визнання позовних вимог, та / або інших дій, що передбачені законом та / або є такими, що на розсуд суду мають на меті створення перешкод здійсненню належного судочинства у конкретному спорі, що перешкоджає доступу сторони до правосуддя та реалізації права на справедливий суд [4, с. 140].

С. Бичкова, Г. Чурпіта в своїй роботі окреслили проблемні питання дефініції «зловживання цивільними процесуальними правами». На підставі аналізу наукової доктрини, цивільного процесуального законодавства України та судової практики, зловживання цивільними процесуальними правами дослідники визначили як використання учасником цивільного процесу свого суб'єктивного цивільного процесуального права з метою, що суперечить завданням цивільного судочинства [5, с. 60].

Аналізуючи взаємозв'язок зловживання цивільними процесуальними правами з категоріями «добросовісність» та «суб'єктивне право», І.А. Боровська зазначила, що добросовісність є оціночною категорією, яка передбачає сумлінну і чесну поведінку учасників справи, їх представників, під час виконання ними процесуальних обов'язків і здійснення суб'єктивних прав, що виявляється в єдності намірів (внутрішнього переконання щодо необхідності такої поведінки) і вчинків (дій, що відповідають досягненню встановленої законом процесуальної мети) з урахуванням прав та інтересів інших суб'єктів цивільних процесуальних правовідносин, і є необхідною умовою для правильного та своєчасного розгляду та вирішення цивільної справи. Розмежовуючи належне здійснення цивільних процесуальних прав і зловживання такими правами, автор розглядає добросовісність як властивість, що передбачає використання цивільних процесуальних прав виключно за їх призначенням та є однією з умов виконання завдань цивільного судочинства. Водночас, на думку автора, зловживання цивільними процесуальними правами – це завжди недобросовісні дії учасника судового процесу, спрямовані на досягнення власної мети всупереч завданням цивільного судочинства, вчинення яких спричиняє порушення умов реалізації суб'єктивних прав інших осіб – учасників судового процесу, мають ознаки цивільного процесуального правопорушення та призводять до застосування заходів цивільної процесуальної відповідальності [6, с. 36].

О.Г. Бортнік розглядає примусові заходи у цивільному судочинстві та їх співвідношення із юридичною відповідальністю. Виходячи з невідворотності та правової визначеності юридичної відповідальності, вчений пропонує закріпити

підстави застосування різних санкції процесуальних норм права та обґрунтовує, що принцип «non bis in idem» не виключає можливості покладення на особу додаткових видів юридичної відповідальності за умови закріплення кумулятивних або складних санкцій за порушення норм права [7, с. 64].

В.В. Буга звертається до проблематики цивільної процесуальної відповідальності за порушення процесуальних строків. На думку цитованого автора, цивільна процесуальна відповідальність є самостійним видом юридичної відповідальності, яка не обмежується заходами процесуального примусу, і включає ненастання юридичних наслідків у випадку порушення норми процесуального права. Також обґрунтовується необхідність включення до механізму правового регулювання судових штрафів [8, с. 69, 74].

Н.Ю. Голубєва, аналізуючи новели ЦПК України щодо зловживання цивільними процесуальними правами, пропонує доповнити ч. 1 ст. 44 ЦПК положенням про те, що зловживання цивільними процесуальними правами – це недобросовісні дії учасників судового процесу направлені на реалізацію суб'єктивного права всупереч його призначенню, за допомогою яких один учасник судового процесу чи його представник навмисно або недбало заподіює шкоду іншим учасникам процесу чи їх представникам чи правосуддю в цілому [9, с. 8].

Г.А. Капліна, Д.О. Леонова звернулись до публічно-правового аспекту зловживання процесуальними правами. Автори обстоюють позицію, що забезпечення добросовісної поведінки учасників процесу у публічно-правовому аспекті – це питання доступу до правосуддя, ефективного та своєчасного розгляду справ та розкривають причинно-наслідковий зв'язок між зловживанням процесуальними правами учасниками процесу, та порушенням публічно-правових інтересів, який полягає в унеможливленні виконання завдань судочинства щодо своєчасного та ефективного розгляду справ [10, с. 65].

О.В. Козін, С.В. Дяченко аналізують найпоширеніші форми зловживання цивільними процесуальними правами. Відмічається відсутність чітких критеріїв розмежування добросовісного використання процесуальних прав і дій, які можуть бути зловживанням цих прав. Вихід із цієї ситуації автори вбачають у законодавчому закріпленні підстав розмежування або ж встановлення чіткого переліку усіх можливих дій, які можуть бути визнані зловживанням [11, с. 121, 124].

О.Д. Король присвятила своє дисертаційне дослідження принципу співробітництва суду і сторін в цивільному судочинстві, змістом якого є добросовісна поведінка сторін, що складається

ся з конкретних дій та суб'єктивного ставлення до них, що і є визначальним у характеристиці їх добросовісності чи недобросовісності. Розкриваючи питання добросовісної поведінки сторін у цивільному судочинстві, дослідник пропонує виділити її ознаки, обґрунтовує необхідність запровадження заходів стимулювання сторін та їхніх представників до добросовісної поведінки в контексті права особи на справедливий суд, досліджує проблемні питання реалізації цього принципу, в тому числі, проблеми порушення розумних строків розгляду справи судом, а також зловживання правом при виконанні судових рішень [12, с. 8-9].

О.О. Кот, аналізуючи зловживання правами за процесуальними кодексами, відмічає, що традиційним для процесуального законодавства є закріплення позитивного обов'язку учасників судового процесу та їхніх представників добросовісно користуватися процесуальними правами. Специфіка цього явища полягає у тому, що воно існує в межах судового процесу, тобто має визначену процесуальну форму. Незважаючи на принципи диспозитивності та змагальності, особливу роль суду, приватні процесуальні відносини значно обтяжені публічним елементом. Одна з проблем, пов'язаних із недобросовісним здійсненням процесуальних прав, полягає в необхідності забезпечення належних заходів реагування суду на відповідні дії учасника судового процесу [13, с. 94].

О.М. Кузнець здійснив теоретичне узагальнення і запропонував вирішення проблеми щодо охорони і захисту прав осіб у цивільному і виконавчому процесах від зловживань правами. Дослідник виявив нові види зловживань та визначив критерії їх кваліфікації, запропонував методи боротьби з ними [14, с. 14-16].

Предметом дисертаційного дослідження К.В. Куцик є заходи процесуального примусу в цивільному судочинстві. Метою застосування цивільного процесуального примусу є охорона та відновлення порушених прав та інтересів учасників цивільного судочинства, шляхом припинення правопорушень, які протиправно перешкоджають здійсненню судочинства, а також належне реагування на порушення встановлених правил поведінки в суді [15, с. 153].

І.М. Лукіна звертається до проблематики цивільної процесуальної відповідальності. У дисертації обґрунтовується, що цивільна процесуальна відповідальність – це встановлені нормами цивільного процесуального права заходи процесуального примусу, що застосовуються судом у встановленому законом порядку до учасників цивільного процесу за скоєння цивільного процесуального правопорушення у вигляді позбавлення порушника суб'єктивного цивільного процесуального права чи покладан-

ня на нього нових або додаткових обов'язків [16, с. 15].

Дисертація Я.Я. Мельника була присвячена обов'язкам учасників цивільного процесу. Добросовісність у цивільному процесі автор розглядає як універсальний цивільний процесуальний обов'язок, так і принцип здійснення процесуального права [17, с. 176].

Т. Полянський, аналізуючи проблему зловживання процесуальними правами, доводить, що спосіб закріплення заборони зловживання правом не дає змоги ефективно боротися із вказаним видом неправомірної поведінки. Діяння, що мають ознаки зловживання правом, неможливо заборонити повністю, через наведення їх казуїстичного переліку у нормативному акті. Обов'язок учасників судового процесу здійснювати свої права добросовісно, не зловживаючи ними, з огляду на судову практику, не є ефективним. Добросовісність та зловживання правом є оціночними поняттями. Тому для правильного правозастосування законодавцю необхідно конкретизувати їхній зміст [18, с. 36-37].

Н.Ю. Сакара під принципом добросовісності розуміє таку реалізацію прав і виконання обов'язків, що передбачають користування правами за призначенням, здійснення обов'язків у межах, визначених законом, недопустимість посягання на права інших учасників цивільного процесу, заборона зловживати наданими правами. Складовими цього принципу в цивільному судочинстві є: заборона зловживання процесуальними правами; вимога добросовісного виконання процесуальних обов'язків; процесуальний естопель або заборона чинити інші протиправні перешкоди у здійсненні правосуддя (введення суду в оману, використання втрачених процесуальних можливостей) [19].

А. Смітюх зазначає, що зловживання процесуальними правами полягає у їх недобросовісному використанні, яке можна кваліфікувати через критерій відсутності серйозного законного інтересу, тобто легітимного прагнення до захисту своїх прав від порушень, викладених у позові (скарзі, заяві), або легітимного прагнення до отримання певних переваг, передбачених процесуальним законом [20, с. 58].

О.А. Тимошенко аналізуючи функціонування інституту протидії зловживання процесуальними правами в цивільному судочинстві, вказує на відсутність законодавчого визначення поняття «зловживання цивільними процесуальними правами» в законодавстві України, яке має бути розроблене з урахуванням загального підходу ЄСПЛ до розуміння категорії зловживання як матеріальними, так і процесуальними правами, а також відсутність чіткого переліку основних ознак зловживання процесуальними правами, критеріїв відмежування

цього типу шкідливої поведінки від правомірної [21, с. 109-110].

У роботі А.О. Ткачук обґрунтовується позиція, що зловживання процесуальними правами у сучасному правозастосуванні має розглядатися в органічній єдності із правом на справедливий судовий розгляд. У такому контексті зловживання окремими учасниками цивільного процесу своїми процесуальними правами полягає у створенні перешкод досягнення мети цивільного судочинства та реалізації особами, що беруть участь у справі, їх права на справедливий судовий розгляд. Запропоновано авторську систему ефективних засобів захисту проти зловживання процесуальними правами у цивільному судочинстві до якої включено процедурні засоби захисту та компенсаторні засоби. Встановлено, що процедурні засоби захисту від зловживань процесуальними правами складають систему передбачених цивільним процесуальним законодавством прав сторін та повноваження суду, які можуть бути ними використані, з метою попередження зловживання процесуальними правами або їх припинення. Автор пропонує розуміння принципу добросовісності у двох значеннях: у вузькому, як заборону зловживання цивільними процесуальними правами, і в широкому, відповідно до якого, окрім заборони зловживання процесуальними правами, до його змісту також включаються такі складові, як заборона суперечливої процесуальної поведінки (процесуальний естопель); вимога добросовісного виконання процесуальних обов'язків; заборона чинити інші протиправні перешкоди у здійсненні правосуддя (наприклад, заборона введення суду в оману; заборона використання втрачених процесуальних правомочностей тощо). За результатами дисертаційного дослідження автор обґрунтовує необхідність введення спеціальної процедури – компенсаторного провадження, метою якого є надання справедливої компенсації за порушення розумності строку судового розгляду відповідно до міжнародних стандартів цивільного судочинства [22, с. 3-4].

Ю.Ю. Цал-Цалко визначає зловживання процесуальними правами як недобросовісне здійснення особою права на судовий захист, використання стороною судового процесу цього права не у відповідності з призначенням процесу, який спрямований на справедливе, неупереджене, ефективно та оперативне здійснення правосуддя з метою захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави. Автор відмічає відсутність концепції протидії зловживанням процесуальними правами, що базується на встановленні ознак даної поведінки в діях учасників процесу. Вважається доцільним не тільки чітко окреслювати

проблему зловживань процесуальними правами, але й на законодавчому рівні закріпити їх максимально прийнятне визначення та запровадити відповідні санкції за недобросовісну поведінку [23, с. 49-50].

О. Шутенко, досліджуючи добросовісність як фундаментальний принцип права, відмічає, що вихід за межі галузевого розуміння права дає змогу досягнути дійсне джерело всього права, доторкнутися до істинних, природних законів суспільних відносин, основою яких є свобода, добросовісність, благо [24, с. 148].

Такими є стислі результати наукових досліджень неправомірної та недобросовісної процесуальної поведінки у вітчизняній доктрині та практиці цивільного судочинства. Концептуальний авторський аналіз, з причин, що зазначались вище, торкнувся лише основних теоретичних напрацювань у сфері, що розглядається.

Висновки. Вітчизняні процесуалісти переважно зосереджують свої зусилля на проблемі зловживання процесуальними правами в цивільному судочинстві, фрагментарно зачіпаючи питання процесуальної добросовісності.

Добросовісну процесуальну поведінку розглядають у контексті змісту принципу співробітництва суду і сторін у цивільному процесі. Вивчаючи внутрішні взаємозв'язки елементів такого співробітництва та роблячи спроби виокремити засадничі риси цього явища, дослідники звертаються до конкретних дій сторін та аналізують суб'єктивне ставлення до них, що є визначальним фактором для кваліфікації добросовісної чи недобросовісної процесуальної поведінки. Пропонуються заходи щодо стимулювання учасників судового процесу до добросовісної процесуальної поведінки під час розгляду та вирішення цивільної справи.

Нерідко добросовісність характеризують як комплексну, оціночну правову категорію, яка визначає сумлінне використання процесуальних прав і виконання процесуальних обов'язків у єдності намірів та вчинків учасників судового процесу, що є неодмінною умовою правильного і своєчасного вирішення спірної судової справи. Категорія «добросовісність» покликана розмежувати правомірну процесуальну поведінку від зловживання процесуальними правами.

У судовій практиці поняття «добросовісність» охоплює: заборону зловживання процесуальними правами; вимогу добросовісного виконання процесуальних обов'язків; процесуальний естопель або заборону чинити інші протиправні перешкоди у здійсненні правосуддя (введення суду в оману, використання втрачених процесуальних можливостей).

Аналізуючи зловживання процесуальними правами як негативне та соціально зумовлене явище у сфері цивільної юрисдикції, правознав-

ці наголошують на нагальній потребі в інтегрованих методологічних прийомах вивчення, які б сприяли з'ясуванню вузлових елементів дефініції зловживання правом, розробленню зрозумілих критеріїв, які б давали змогу кваліфікувати дії учасників судового процесу як зловживання.

Акцентуючи увагу на законодавчих нормах щодо неприпустимості зловживання процесуальними правами, науковці досліджують поняття «цивільне процесуального правопорушення» та «право на справедливий судовий розгляд», звертаються до категорій «принципи цивільного судочинства», «публічні та приватні інтереси», «заходи процесуального примусу», «цивільна процесуальна відповідальність», «цивільний процесуальний обов'язок», виявляють можливі форми прояву зловживань процесуальними правами, проводять їх класифікацію та оцінку правових наслідків здійснення.

Обґрунтовується важливість зменшення дискреційних повноважень суду та нормативної регламентації нових видів зловживань процесуальними правами.

Вносяться окремі пропозиції щодо вдосконалення цивільного процесуального законодавства за рахунок запровадження спеціальних процедур компенсації за зловживання процесуальними правами та правозастосування з метою формування сталої судової практики протидії цивільним процесуальним правопорушенням.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Андрієнко І.С. Зловживання процесуальними правами у цивільному судочинстві: окремі питання. *South Ukrainian Law Journal*. 2019. № 3. С. 96–99. URL: <https://doi.org/10.32850/sulj.2019.3-23> (дата звернення: 08.09.2024).
2. Атаманчук Н.І., Монаєнко А.О., Костюченко О.Є. Зловживання процесуальними правами в цивільному судочинстві України. *Юридичний електронний науковий журнал*. 2021. № 9. С. 352–355. URL: http://www.lsej.org.ua/9_2021/89.pdf (дата звернення: 08.09.2024).
3. Атаманчук Н.І., Монаєнко А.О. Щодо поняття добросовісності учасників цивільного судочинства в Україні. *Юридичний електронний науковий журнал*. 2022. № 2. С. 161–164. URL: http://lsej.org.ua/2_2022/35.pdf (дата звернення: 08.09.2024).
4. Бачинська Н., Сампара Н. Зловживання процесуальними правами учасниками цивільного процесу. *Актуальні проблеми правознавства*. 2023. № 1 (33). С. 135–141. URL: <https://appj.wunu.edu.ua/index.php/appj/article/view/1574> (дата звернення: 08.09.2024).
5. Бичкова С.С., Чурпіта Г.В. Проблеми визначення дефініції «зловживання цивільними процесуальними правами». Українська мова в юриспруденції: стан, проблеми, перспективи : матеріали XI Всеукр. наук.-практ. конф., присвяч. Дню укр. писемності та мови, м. Київ, 27 листоп. 2015 р. Київ, 2015. С. 58–60.
6. Боровська І.А. Взаємозв'язок зловживання цивільними процесуальними правами з категоріями «добросовісність» та «суб'єктивне право». *Право і суспільство*. 2018. № 3-2. С. 31–38.
7. Бортнік О.Г. Примусові заходи у цивільному судочинстві та їх співвідношення із юридичною відповідальністю. Харківський національний університет внутрішніх справ: 25 років досвіду та погляд у майбутнє (1994–2019 рр.) : зб. тез доп. на міжнар. науково-практ. конф. до 25-річчя створення ун-ту, м. Харків, 22 листоп. 2019 р. Харків, 2019. С. 62–64.
8. Буга В.В. Цивільна процесуальна відповідальність за порушення процесуальних строків. *Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності*. 2015. № 1 (52). С. 69–75.
9. Голубева Н.Ю. Зловживання цивільними процесуальними правами: новели ЦПК. Новели цивільного процесуального кодексу України [Електронне видання] : матеріали «круглого столу», м. Одеса, 26 берез. 2018 р. Одеса, 2018. С. 3–9.
10. Капліна Г.А., Леонова Д.О. Зловживання процесуальними правами: публічно-правовий аспект. *Актуальні проблеми права: теорія і практика*. 2021. № 1 (41). С. 62–67. URL: <https://journals.snu.edu.ua/index.php/app/article/view/203/187> (дата звернення: 08.09.2024).
11. Козін О.В., Дяченко С.В. Зловживання цивільними процесуальними правами. Вісник НТУУ «КПІ». *Політологія. Соціологія. Право*. 2021. № 2 (50). С. 121–126. URL: <http://socio-journal.kpi.kiev.ua/archive/2021/2/22.pdf> (дата звернення: 08.09.2024).
12. Король О.Д. Принцип співробітництва суду і сторін в цивільному судочинстві : дис. ... д-ра філософії в галузі права : 081. Київ, 2021. 238 с.
13. Кот О.О. Зловживання правами за новими процесуальними кодексами. Проблеми цивільного права та процесу : тези доп. учасників науко-практ. конф. присвяч. світлій пам'яті Олександра Анатолійовича Пушкіна, м. Харків, 28 трав. 2018 р. Харків, 2018. С. 94–96.
14. Кузнець О.М. Суб'єкти зловживання процесуальними правами у цивільному та

- виконавчому процесі : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Київ, 2016. 20 с.
15. Куцик К.В. Заходи процесуального примусу в цивільному судочинстві : дис. ... д-ра філософії в галузі права : 081. Київ, 2017. 187 с.
 16. Лукіна І.М. Цивільна процесуальна відповідальність : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Харків, 2011. 20 с.
 17. Мельник Я.Я. Обов'язки учасників цивільного процесу : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Хмельницький, 2012. 290 с.
 18. Полянський Т. Зловживання процесуальними правами: юридичні засоби попередження та можливості їх удосконалення. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2013. № 3 (74). С. 31–38.
 19. Сакара Н.Ю. Принцип добросовісності та зловживання процесуальними правами. URL: <https://journals.snu.edu.ua/index.php/app/article/view/203/187> (дата звернення: 09.09.2024).
 20. Смітюх А. Критерії та механізм кваліфікації зловживання процесуальними правами. *Юридичний радник*. 2006. № 6. С. 55–59.
 21. Тимошенко О.А. Інститут неприпустимості зловживання процесуальними правами в цивільному судочинстві крізь призму практики Європейського Суду з прав людини. *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство»*. 2022. № 6. С. 105–110. URL: <https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2023/02/20.pdf> (дата звернення: 09.09.2024).
 22. Ткачук А.О. Зловживання процесуальними правами у цивільному процесі України : дис. ... д-ра філософії в галузі права : 081. Київ, 2020. 216 с.
 23. Цал-Цалко Ю.Ю. Відображення проблематики зловживання процесуальними правами. Зловживання цивільними процесуальними правами: шляхи протидії : матеріали круглого столу, м. Одеса, 27 листоп. 2015 р. Одеса, 2015. С. 48–51.
 24. Шутенко О. Застосування презумпції добросовісності в цивільному процесуальному праві, судочинстві і нотаріаті. *Слово Національної школи суддів України*. № 1-2 (38-39). 2022. С. 142–150.